

Intertekstualumo ir kultūrinės informacijos perteikimo problemos Helenos Fielding *Bridžitos Džouns dienoraščio* vertime į lietuvių kalbą

Irena Ragaišienė

Anotacija. Šiame straipsnyje aptariamos intertekstualumo ir kultūrinės informacijos perteikimo verstiniame tekste problemos. Teksto ir kultūros sandūra aptariama remiantis R. Leppihalme teoriniu modeliu ir traktuojama kaip aliuzija, kuri analizuojama kaip intertekstualumo apraiška, siejama su papildomos reikšmės tekste sukūrimu. Į aliuziją susitelkiama ne tiek kaip į literatūrinį reiškinių tekste, kiek į sukuriamą vertimo problemą, kurios sprendimas siejamas su atitinkamomis vertimo strategijomis. Vertimo problemų ir strategijų požiūriu skiriamos dvi aliuzijų grupės: 1) aliuzijos, kurias sukuria tikriniai daiktavardžiai (TD), 2) aliuzijos, kurias sukuria teksto reikšminės frazės (RF), t. y. diskurso elementai, perkelti iš jau egzistuojančių tekstų. Pristatomos empiriniais tyrimais nustatytos vertimo strategijos ir pabrėžiama, kad jos atlieka apibūdinimo, o ne norminimo funkciją. Konkrečių strategijų taikymo atvejai ir jų įtaka aliuzijose esančiai kultūrinei informacijai perteikti iliustruojami pavyzdžiais, įrodančiais kultūrinės informacijos svarbą teksto signifikacijai suvokti.

Reikšminiai žodžiai: intertekstualumas; aliuzija; kultūrinė informacija; teksto recipientas.

Įvadas

Kritikė I. Whelehan priskiria H. Fielding romaną *Bridžitos Džouns dienoraštis* (angl. *Bridget Jones's Diary* 1996; vertimas į lietuvių kalbą – R. Drazdauskienės 1999) „feministinių bestselerių“ kategorijai. Kūrinio populiarumą ir aktualumą įrodo tai, kad nuo 1996 m., kai buvo išleistas šis romanas, iki 2001 m., kai pasirodė romano ekranizacija, buvo parduota „apie aštuoni milijonai romano egzempliorių, taip pat knyga buvo išversta į daugiau nei trisdešimt tris kalbas“ (Whelehan 2005: p173; šios ir visų paskesnių citatų vertimai iš anglų kalbos į lietuvių – autorės). Anot Whelehan,

„romano svarba neapsiriboja kriterijais, tradiciškai siejamais su bestselerių literatūra, o *Bridžitos Džouns* charakteris tapo žinomas kaip personažas, įkūnijantis pasirinkimus, kuriuos jaunos moterims pateikia nūdienos gyvenimas“ (Whelehan 2005: p173).

Realybės diktuojamus lūkesčius ir socializacijos normas iliustruoja romane minimų įvairių populiarių šaltinių gausa. Naratyve susipina saviugdos knygų, medijų, grožio industrijos ir lytinės saviauklos diskursai. Šių tekstų visuma sudaro intertekstinį kontekstą, kuris neišvengiamai veikia literatūros teksto interpretaciją. Žvelgiant iš vyraujančiose šiuolaikinėse vertimo teorijose vertėjui suteikiamos subjektyvaus skaitytojo pozicijos (Bassnett 1991; House 1989), toks intertekstualumas lemia verstinio teksto signifikacijos ypatumus. Todėl verstinio teksto vertinimas intertekstiniame kontekste skatina pažvelgti į intertekstualumo sąvokos prasmes per santykio tarp originalo ir verstinio teksto prizmę. Pirmiausia, kalbant apie originalą, reikėtų pažymėti, kad, remiantis D. Kristevos (1986) intertekstualumo samprata, intertekstualumas teksto santykio su kitais teksta is požiūriu gali būti suvokiamas įvairiai. Kaip svarbiausius dėmenis reikėtų skirti 1) neišvengiamą teksto priklausomybę nuo egzistuojančių tekstų įtakos; 2) teksto signifikacijos ryšį su visuomenėje vykstančiais procesais ir diskursais.

R. Murfin ir S. Ray teigia, jog vertinant įtakos požiūriu, intertekstualumas suvokiamas kaip

„tekstų susiliejimas, kurį galėtų apibūdinti samprata, kad bet koks tekstas – tai kitų tekstų junginys, nes jame arba galima atpažinti tam tikrų tekstų įtaką, arba teksto kalboje pastebėti ryšius su kitais teksta is, kuriuos išryškina tam tikri bendrumo požymiai: aliuzijos, citavimas, žanriniai, stiliaus panašumai ir egzistuojančio teksto revidavimas“ (Murfin, Ray 2003: p219).¹

Kalbėdamas apie tekstų intertekstualumą, G. Allenas pažymi, kad „tekstams nebūdingas vientisumas arba baigtinė prasmė, nes tekstų reikšmės lemia ryšys su kultūriniais ir socialiniais procesais“ (Allen 2000: p222). Mėnėtu teiginiu atkreipiamas dėmesys į intertekstualumo aspektą, kurį akcentavo ir D. Kristeva, t. y. į tai, kad teksto diskursinėse struktūrose atsispindi santykis su dominuojančia ideologija. Kitaip tariant, tekstą galima apibūdinti kaip intertekstiniais ryšiais susijusių literatūrinių ir sociokultūrinių bei ideologinių diskursų „citatų mozaiką“, su įpintomis kitų tekstų transformuotomis reikšmėmis, kurios savo ruožtu atspindi kalbą perteiktą individualią pasaulio sampratą (Kristeva 1986: pp219-220).

Žymi vertimo teoretikė S. Bassnett, kalbėdama apie tekstą kaip apie intertekstinį junginį, pabrėžia, jog, nors tekstas yra dinaminė kategorija, kurio reikšmės lemia santykis su kitais teksta is, teksto autonomiškumas pasireiškia kaip „priklausomybė konkrečiam istoriniam periodui“ (Bassnett 1991: p117). Šiuo požiūriu, vertėjo kaip teksto kūrėjo, o ne kaip vartotojo vaidmuo yra „įvilkti svetimą“ į istoriškai konkretizuotą (ir geografiškai lokalizuotą) „čiabuvio rūbą“ (Bassnett 1991: pp116-117).

Iš daugelio tekstų ir kultūrų sandūroje iškylančių problemų šiame darbe bus atkreiptas dėmesys į su kultūrinės informacijos perteikimu susijusius intertekstualumo aspektus ir

¹ Revidavimo strategija – tai egzistuojančių tekstų dekonstravimas, siekiant juose suponuotoms reikšmėms suteikti alternatyvias prasmes. Žr. Ostriker (1987).

jų vertimo problemas. Analizėje, remiantis R. Leppihalme teoriniu modeliu, kultūrinė teksto dimensija kaip intertekstualumo forma yra traktuojama kaip aliuzija, kurios vertimas suvokiamas kaip teksto perkėlimas iš originalaus teksto sociokultūrinės aplinkos į verstinio teksto sociokultūrinę aplinką. Straipsnio **tikslas** – aptarti vertimo strategijų įtaką aliuzijoje sukauptai kultūrinei informacijai perteikti ir panagrinėti aliuzijos įtaką teksto signifikacijai mikro- ir makro-lygmenimis. Pirmiausia pristatomos kultūrinės informacijos perteikimo verstiniame tekste problematiką nagrinėjančių vertimo teoretikų išvalgos. Tuomet aptariamos problemos iliustruojamos analizuojant kultūrinės informacijos perteikimo specifiką Helenos Fielding romano *Bridžitos Džouns dienoraštis* vertime į lietuvių kalbą. Šioje analizės dalyje aptariamos vertimo strategijos, pristatomas socialinis ir kultūrinis romano kontekstas ir šio konteksto įtaka teksto signifikacijai. Siekiama iširti, ar taikytos vertimo strategijos efektyviai atskleidžia aliuzijų kultūrinius ypatumus ir kokių mastu sukuria galimybę skaitytojui dalyvauti teksto kūrimo procese.

Intertekstualumo ir kultūrinės informacijos perteikimo problemos

Į kultūrinės informacijos perteikimo vertime ir intertekstualumo problemas dėmesį atkreipia įvairūs vertimo teoretikai. R. Leppihalme lyg ir sujungia šių teoretikų mintis, pateikdama šias problemas aliuzijos sąvoka. Nagrinėdama aliuzijos sąvoką, Leppihalme susitelkia į aliuziją ne tiek kaip į literatūrinį reiškinių tekste, kiek į sukuriamą vertimo problemą, kurios sprendimas siejamas su atitinkamomis vertimo strategijomis. Atsižvelgiant į aliuzijos apibrėžimų įvairovę ir bendrybę, laikomasi nuostatos, kad aliuzija – tai papildomos reikšmės tekste sukūrimas, atsirandantis dėl kito, jau egzistuojančio teksto integravimo. Tokia tekstų sandūra traktuojama kaip intertekstualumo forma. Tekstas suvokiamas bendrąja prasme, teksto sąvoka sujungia įvairių žanrų ir įvairios paskirties diskursus. Šiuo požiūriu, R. Leppihalme skiria du aliuzijų tipus: *pirmajam* tipui priskiriamos aliuzijos, kurias sukelia tikriniai daiktavardžiai (TD), o *antrajam* – aliuzijos, kurias sukuria teksto reikšminės frazės (RF; angl. key-phrase allusions), jau egzistavusios kituose kūriniuose. Reikšminė frazė gali būti integruojama tiek originalaus, tiek modifikuoto pavidalo.

Pirmajai aliuzijų grupei priskiriami įvairūs asmenvardžiai, pavyzdžiui, literatūros kūrinių personažų vardai, vietovardžiai, literatūros ir kitų žanrų kūrinių pavadinimai. Antrajai aliuzijų grupei priklauso žodžių grupės arba frazės, kurios intertekstiniais ryšiais susieja atitinkamą kūrinių su kitais tektais arba situacijomis, jų konotacija. Šiai grupei priklausančių aliuzijų pavyzdžiai: nuoroda į literatūros kūrinių ar kitokio pobūdžio sociokultūrinį tekstą, kaip antai: šūkį ar žinomą posakį, istorinį įvykį, medijų diskurso aspektą ir kt. Šiai aliuzijų grupei priskiriama ir citata, skolinys, o pavieniais atvejais – net plagijavimas; modifikuotų aliuzijų atveju – žodžių žaismas (Leppihalme 1997: p6). Nepaisant aliuzijų įvairovės, jų buvimas tekste siejamas su skaitytojo gebėjimu jas atpažinti ir reaguoti į aliuzijos sukuriamas reikšmes. Šiuo požiūriu aliuzija tampa intertekstiniu teksto lygmeniu, kurio interpretacija neretai priklauso nuo šio lygmenyje sukauptos kultūrinės informacijos. R. Leppi-

halme pabrėžia, kad pagal literatūros kūrinio vertimo šiuolaikinėse teorijose vyraujančią nuostatą literatūros kūrinio vertėjas yra sulyginamas su skaitytoju, kurio vertiamo teksto interpretacija lemia vertėjo kaip teksto kūrėjo pasirinkimus. Kai per vertėjo interpretacijos prizmę suvoktas kūrinys pateikiamas skaitytojui, teksto reikšmės kūrimą lemia skaitytojo pasirengimas atpažinti ir interpretuoti aliuzijoje slypinčias reikšmes. R. Leppihalme teigia:

„Suvokti aliuzijų reikšmę gali tik gerai su originalo ir verstinio teksto kultūriniu kontekstu susipažinęs teksto recipientas. Vertimo teorijose įsigali nuostata, kad vertėjas turi ne tik puikiai mokėti abi kalbas, bet ir būti abiejų kultūrų žinovas, kad suprastų verčiamą tekstą ir jį perteiktų skaitytojui. O kas pasakytina apie verstinio teksto skaitytoją? Ar realu tikėtis, kad skaitytojas taip pat bus abiejų kultūrų žinovas? Ar recipientas dalyvavimas – o būtent tą ir suponuoja aliuzijų naudojimas – įmanomas, kai tekstas yra transformuojamas iš originalo kalbos kultūros į verstinio teksto kalbos kultūrą? Ar aliuzijos verstiniuose tekstuose faktiškai tampa „kultūriniais kliuviniais“?“² (Leppihalme 1997: pp3-4)

Autorė vartoja terminą „kultūriniai kliuviniai“ apibūdindama situacijas, kai verstinio teksto skaitytojui sunku suvokti originalo tekste implikuojamas aliuzijas. Tokiais atvejais aliuzija verstiniame tekste neatlieka tokios pat funkcijos kaip originalo tekste, nes ji nėra verstinio teksto skaitytojo kultūros dalis arba verstinio teksto skaitytojas negali kaip reikiant įvertinti ekstralingvistinio išversto teksto komponento bei jo kultūrinio aspekto, kurį reprezentuoja arba implikuoja išverstas kūrinys. Tuomet verstinio teksto skaitytojui aliuzija neturi aiškos prasmės, nors galutinė teksto signifikacija lyg ir gimsta užsimezgdus skaitytojo santykiui su tekstu:

„Aliuzijos naudojimas suponuoja tam tikrą teksto recipiento dalyvavimą. Aliuziją sudarantys žodžiai pasitarnauja kaip užuomina, padedanti išvelgti aliuzijos reikšmę, tačiau reikšmę paprastai galima suvokti tik jei recipientas gali susieti šią užuominą su tais pačiais arba panašiais žodžiais, esančiais kitame šaltinyje arba, jei tam tikro žodžio pavartojimas atkuria šiuo žodžiu žymimą objektą ir kai kurias šiam objektui būdingas savybes. Kai kurios aliuzijos praranda savo originalumą ir tampa įprastomis frazėmis arba igauna tokią leksinę išraišką, kad jos nevisuomet siejamos su originaliais šaltiniais. Kai kurių aliuzijų interpretacija paremta ezoterinių šaltinių žinojimu – tokias atpažįsta tik nedaugelis teksto recipientų“ (Leppihalme 1997: p4).

Taigi aliuzijoje esanti kultūrinė informacija tampa lyg tekstas tekste; jį vertinant D. Kristevos intertekstualumo apibrėžties kontekste primenama, kad aliuzija nėra „paprastčiausias žodžių perkėlimas iš egzistuojančių tekstų. Svarbiausią reikšmę turi ankstesnio teksto fragmento įterpimo į naują tekstą funkcija ir pripažinimas, kad toks įterpinys naujam tekstui suteikia tam tikrą atspalvį ir net jį transformuoja“ (Leppihalme 1997: p8). R. Leppihalme nagrinėjo aliuzijų perteikimą vertimuose iš anglų kalbos į suomių. Nustatyta, kad grožinės literatūros vertimuose dažniausiai vartojama „minimalių pakeitimų strategija“, t. y. aliuzijos dažnai išverčiamos pažodžiui, iš esmės ignoruojant jų konotacines bei pragmatines reikšmes. Taip atsiranda minėti „kultūriniai kliuviniai“, kitaip tariant, neretai verstiniame tekste vietoj originalaus teksto aliuzijos pateikiamas pažo-

² „Kultūriniai kliuviniai“ originale – *culture bumps*. Aut. past.

dinis vertimas, t. y. įterpiami keisti lingvistiniai dariniai, kurių reikšmės nei informatyvios, nei konotacinės. Problema nėra tokia ryški, kai aliuzija žinoma ir originalaus, ir verstinio teksto skaitytojui (angl. „transcultural“), tačiau, kai susiduriama su aliuzija, kuri nepažįstama verstinio teksto skaitytojams, tuomet verstinis tekstas apriboja skaitytojo dalyvavimą teksto interpretacijos procese (Leppihalme 1994: p177).

Kalbėdama apie empiriniais tyrimais nustatytas vertimo strategijas, kurios dažniausiai naudojamos spręsti minėto pobūdžio problemoms, R. Leppihalme, atsižvelgdama į aliuzijos tipą, skirsto vertimo strategijas į grupes. Tikrinių daiktavardžių (TD) grupėje minimos trys vertimo strategijos: 1) *paliekama* originaliame tekste vartota tikrinio daiktavardžio reikšmė arba forma, arba daiktavardis standartizuojamas pagal verstiniame tekste galiojančias lingvistines bei fonologines normas; 2) tikrinis daiktavardis *pakeičiamas* kitu; 3) tikrinis daiktavardis *neperkeliamas* į verstinį tekstą, t.y. eliminuojamas (Leppihalme 1997: pp78-79). Pirmosios strategijos vartojimo atveju, dar gali būti įterpiama papildoma informacija (paaiškinimas tekste, išnaša kt.). Antruoju atveju TD aliuzija pakeičiama kita originalo kultūroje arba verstinio teksto kultūroje esančia aliuzija. Trečioji strategija siejama su dviem pasirinkimais – sukuriamą naują tikrinių daiktavardžių implikuojamos aliuzijos reikšmė arba daiktavardis eliminuojamas (Leppihalme 1997: pp78-79).

R. Leppihalme siūlo tokias teksto reikšminių frazių (RF) vertimo strategijas: vertimą be jokių pakeitimų, t. y. standartinį vertimą, kai aliuziją išreiškianti frazė yra tiek originalo, tiek verstinio teksto skaitytojų auditorijos kultūros dalis; minimalių pakeitimų strategiją (tai yra pažodinis/tiesioginis vertimas, kuris ignoruoja aliuzijoje slypinčias konotacijas); paaiškinimą tekste (papildomos informacijos pateikimą tekste); paaiškinimą už teksto ribų (išnašos, vertėjo pateikiami paaiškinimai įžangoje; aliuzijos išskyrimas vadinamas vidiniu akcentu (angl. „internal marking“), kai siekiama atkreipti skaitytojo dėmesį į aliuzijos buvimą tekste; aliuzijos pakeitimą verstinio teksto kultūroje egzistuojančia realija; reikšmės susiaurinimą (tai aliuzijos transformacija, kai pašalinama aliuziją kurianti aliuzijos dalis); naujos reikšmės kūrimą (kai sukuriamas naujas lingvistinis elementas, pasižymintis panašiomis konotacijomis ir sukuriamu efektu); atsisakymą įtraukti aliuziją į verstinį tekstą (angl. „omission“) (Leppihalme 1997: p84).

R. Leppihalme pabrėžia, kad vertimo strategijos sąvoka gali būti siejama ne tik su vertėjo sprendimų apibūdinimu (angl. „descriptive“), bet gali turėti ir norminimo reikšmę (angl. „prescriptive“). Tačiau pažymima, kad naudojant apibūdinamojo arba deskriptyvaus pobūdžio metodą, atkreipiamas dėmesys į vertėjo pasirinkimus. Šiuo požiūriu jie vertinami kaip strategijų galimybės. Praktiniu bei pedagoginiu aspektu parankiau aptarti atitinkamos strategijos panaudojimą apibendrinimo bei susistemavimo kontekste, o ne atskirus strategijų panaudojimo atvejus, nors toks kontekstas jau pats savaime įgauna tam tikrą norminimo aspektą.

Autorė primena, kad atitinkamos strategijos taikymą lemia aliuzijos *funkcija* ir *kontekstas*, o svarbiausia – naudojant

Genette terminologiją – santykio tarp kūrinio parateksto, periteksto ir epiteksto pobūdis.³ Taip pat atkreipiamas dėmesys į aliuzijos reikšmę mikro-lygmenyje ir makro-lygmenyje. Čia reikėtų prisiminti, jog, kaip teigia R. Leppihalme, remdamasi Lambert ir van Gorp, mikro lygmuo – tai leksinis, semantinis ir stilistinis lygmuo; makro lygmuo – struktūrinis ir tematinis lygmuo, kuriuo pasireškia aliuzijų įtaka (Leppihalme 1997: pp31-32). Taigi vertėjo sprendimai makro ir mikro lygmenyse priklauso nuo atsakymų į tokius klausimus: „Kas tai parašė ir kodėl?“; „Kam skirtas šis tekstas?“; „Kokia yra tikslinio teksto funkcija?“; „Kodėl autorius (-ė) vartojo šiuos žodžius?“; „Ką tai reiškia, vertinant situacijos ir tekstinio konteksto požiūriu“ (Leppihalme 1997: p27).

Į šiuos klausimus bus bandoma atsakyti parodant, kaip aliuzijos ir intertekstinio konteksto santykio problema sprendžiama H. Fielding romano *Bridžitos Džouns dienoraštis* vertime į lietuvių kalbą, įvertinant tai, ką D. House vadina „būtinu subjektyvumo elementu“ (House 1989: p60) bei atsižvelgiant į P. Bush teiginį, kad „esminis pasiruošimo vertimui žingsnis yra detali originalo analizė, atliekama keletą kartų perskaičius tekstą, ir su originalo tekstu siejamos įvairaus pobūdžio medžiagos kruopštus tyrimas bei kitų to (-s) paties (pačios) autoriaus (-ės) kūrinių analizė“ (Bush 2001: p129).

Kaip vienas šio tyrinėjimo aspektų paminėtina kritikės I. Whelehan įžvalga, kad romanas *Bridžitos Džouns dienoraštis* orientuotas į jaunų moterų skaitytojų auditoriją (angl. „chick lit.“). Jaunos moters patirties aprašymuose atspindimi pokyčiai visuomenėje, kur moterys gali mėgautis emancipacijos procesų dėka iškovota laisve, o kartu ir išgyventi tos laisvės padarinius (Whelehan 2005: pp174-175). Whelehan teigia, jog

„Bridžita ikūnija 10-ojo dešimtmečio naująją moterį. Skirtingai nuo populiarių 9-ojo dešimtmečio romanų, kurių centre atsiduria į tikslą orientuota veikli moteris, apimta troškimo atkeršyti už bet kokią patirtą neteisybę, 10-ojo dešimtmečio populiarių moterų romanų herojė vaizduojama kaip slegiama laisvės ir pasirinkimų naštos, o labiausiai – laisvės būti nepriklausoma. Herojė turi puikias karjeros galimybes, tačiau dažnai jų atžvilgiu yra abejinga. Ji priima feminizmo sėkmę kaip savaime suprantamą dalyką ir net nemato reikalo pripažinti, kad jos laisvės priežastys slypi būtent feminizme; iš esmės viskas atrodo persismelkę emancipacinėmis idėjomis – nuo jų neįmanoma pabėgti lyg nuo kokios nusikaltusios sąžinės“ (Whelehan 2005: p176).

Šios įžvalgos padeda geriau suprasti Fielding romane pateikiamą intertekstinį dialogą su feminizmo ir kitais originalaus teksto kultūroje funkcionuojančiais diskursais, su šio dialogo kontekste pasireiškiančiomis aliuzijomis. Toliau bus analizuojamos intertekstualumo apraiškos Helenos Fielding romane *Bridžitos Džouns dienoraštis* ir jų santykis su aliuzija, aptariamos su šia intertekstualumo forma susijusios vertimo problemos, pateikiant konkrečių vertimo strategijų pavyzdžius.

³ Genette aiškina šį ryšį tokia ryšių priklausomybe: Paratekstas = peritekstas + epitekstas. Peritekstas – tai fizinis teksto būvis, kitaip tariant, tarp knygos viršelių esantis tekstas; epitekstas – elementai, susiję su vieša ir privačia sferomis (interviu, korespondencija, dienoraščiai). Tačiau Genette taip pat teigia, jog iš esmės bet koks kontekstas pasitarnauja kaip paratekstas. Žr. Koenig-Woodyard (1999).

Intertekstualumo ir kultūrinės informacijos perteikimo vertime problemų analizė

Romane dažnai implikuojamas intertekstinis dialogas su tapatybės formavimasi lemiančiais diskursais. Kitaip tariant, jaunos herojės pozicija dominuojančių diskursų ir feministinio diskurso atžvilgiu, remiantis R. Leppihalme teorinėmis išvargomis, gali būti traktuojama kaip aliuzija, veikianti su šios aliuzijos spektru siejamų kitų intertekstualumo formų interpretaciją ir atitinkamai – vertimą. Pateikiamą pavyzdį galima traktuoti kaip aliuziją, kurią kuria charakterio santykis su minimomis lyčių vaidmenis analizuojančiomis knygomis:

I racked my brain frantically to think when I last read a proper book. [...] I'm halfway through Men are from Mars, Women are from Venus, which Jude lent me, but I didn't think Mark Darcy, though clearly odd, was ready to accept himself as a Martian quite yet. Then I had a brainwave.

'Backlash, actually, by Susan Faludi,' I said triumphantly. Hah! I haven't exactly read it so much, but feel I have as Sharon has been ranting about it so much. Anyway, completely safe option as no way diamond-pattern-jumpered goody-goody would have read five-hundred-page feminist treatise.

(Fielding 1996: p14)

Ėmiau karštligiškai raustis smegenyse norėdama prisiminti, kada paskutinį kartą skaičiau normalią knygą. [...] Buvau beveik įpusėjusi „Vyrų iš Marso, moterų – iš Veneros“, kurią man paskolino Džiudė, bet nepanašų, kad Markas Darsis, kad ir koks iš pažiūros keistas, jau pasirengęs susitikyti su tuo, jog yra marsietis. Staiga man nušvito protas.

– Tiesą sakant kaip tik skaitau Sjuzen Faludi „Susirėmimą“, – pergalingai pareiškiau. – Ha! Aišku, kad neskaičiau, bet tiek prisiklausiau iš Šeron, jog jaučiuosi tarsi perskaičiusi. Užtat puikus pasirinkimas, nes kas jau kas, o tas gerietis rombais papuoštu megztiniu tikrai nebus skaitęs penkių šimtų puslapių apimties feministinio manifesto.

(Drazdauskienė 1999: p18)

Šių knygų pavadinimai, kurie, remiantis Leppihalme kvalifikacija, gali būti traktuojami kaip TD aliuzija, herojės mintyse sušmėžuoja besišnekučiuojant su Marku Darsiu, su kuriuo Bridžitą bando supiršti mama ir tėvų draugai. Pasikeitusius lyčių vaidmenis lyg simbolizuoja nesikeičianti pokalbio su Marku Darsiu tema: Bridžita žino, kad jis teirausis, kokią ji pastaruoju metu skaitė „gerą knygą“. Žvelgiant per lyčių studijų diskurso prizmę, klausimas tarsi pasitarnauja kaip kardinali konotacijų, siejamų su dualistine priešprieša „vyras – protas, moteris – kūnas“, dekonstrukcija. Į šią tematinę aliuziją įsipina ir Bridžitos bei jos draugų interesų spektrą atspindintys knygų pavadinimai „Vyrų iš Marso, moterų – iš Veneros“ ir „Susirėmimas“. Pavadinimai, be abejonės, atspindi romane vaizduojamų jaunų moterų domėjimąsi lyčių santykiais pokalbiuose ir tų pokalbių įtaką jų tapatybės suvokimui. Knyga „Vyrų iš Marso, moterų – iš Veneros“ išversta į lietuvių kalbą; S. Faludi knygos „Susirėmimas“ (angl. *Backlash*) pavadinimo vertimas verstiniame tekste skatina įvertinti mikro-ir makro-lygmenų vertimo problemas.

B. Piesarsko dvitomiame anglų-lietuvių kalbų žodyne pateikiamos „backlash“ reikšmės yra

1. Nepalanki/ priešiška reakcija į politinį įvykį ir pan. [...]
2. Tuščioji eiga; tarpelis, laisvumas; v. amer. 1. Atsakyti

smūgiu į smūgį, 2. Sukelti priešišką reakciją“ (Piesarskas 2004: p91).

Atkreiptinas dėmesys, kad Faludi knyga siejama su post-feministiniu kontekstu, taigi akcentuojami devintajame dešimtmetyje įvykę pokyčiai antrosios bangos feministinių idėjų atžvilgiu. Remiantis S. Gamble, Faludi knygoje analizuojama (moterų) reakcija į antrosios feministinio bangos idėjas ir jų pasekmes bei feministinio bangos panaudojimas dominuojančios ideologijos diskurse, siekiant išlaikyti lyčių vaidmenų atskirtį (Gamble 2001: p45). Šiame kontekste pavadinimas, išryškinantis arba bent implikuojantis ryšius su ankstesnėmis feministinio bangomis, būtų tinkamas. Be to, verstiniame pavadinime „Susirėmimas“, kurį galima traktuoti kaip minėtos tematinės aliuzijos mikro-lygmenį, susilpnėja intelektualinė priešprieša konotacija ir lyg išryškinamos fizinės kovos formos, būdingesnės pirmajai feministinio bangai ir ankstyvajam antrosios bangos periodui. Tęsiant analizę mikro-lygmeniu ir vertinant šio lygmens poveikį verstinio teksto makro-lygmens reikšmėms, reikėtų įvertinti ir originalaus teksto frazės „feminist treatise“ vertimą kaip „feministinis manifestas“. Angliško žodžio „treatise“ Piesarsko žodyne pateikiamas lietuviškas ekvivalentas yra „traktatas, mokslo veikalas, mokslinis straipsnis“ (Piesarskas 2004: p589). „Manifestas“ *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* apibrėžiamas kaip „1. Iškilmingas aukščiausios valdžios kreipimasis į gyventojus koku svarbiu reikalu; 2. „Programinio pobūdžio kreipimosi raštas“ (1972: p383). Įvertinant reikšmes ir Faludi knygos pobūdį, galima teigti, jog vertime žodis „manifestas“, vertintinas kaip RF aliuzija, labiau išryškina programinio pobūdžio veikalus, kuriuose išdėstyti tikslai ir jų realizavimo būdai, o Faludi knyga yra analitinio pobūdžio kūrinys.

Susidaro įspūdis, kad makro-lygmenyje originalo teksto tematinės aliuzijos sukuriamas reikšmė – ji galėtų būti apibūdinta kaip amžių sandūroje pasireiškiantys lytinės tapatybės ypatumai ir santykis su aplinka – vertime patiria įvairias transformacijas. Intertekstiniam dialogui su originale implikuojamais diskursais vertime suteikiamos prasmės neatspindi sociokultūrinės bei ideologinės informacijos, siejamos su lyčių vaidmenų situacijos XX a. pabaigoje kaita ir analizuojamo originalo teksto pozicijos šios kaitos atžvilgiu. Tačiau verstiniame tekste leksinius ir semantinius pasirinkimus galėjo lemti verstinio teksto kultūroje vyraujantis su lyčių vaidmenų studijomis siejamų idėjų vertinimas. Todėl šiuo atžvilgiu makro-lygmenyje galima išvystyti L. Venučio terminu vadinamą priartinimo prie verstinio teksto kultūros strategiją (angl. „domestication“). Tai reikštų, kad, atsžvelgiant į verstinio teksto kultūroje dominuojantį požiūrį į lyčių studijų diskursą, Faludi knygos vertime „Susirėmimas“ yra suteikiama savitikslio agresyvumo, netgi atsitiktinumo reikšmė. Vertinant R. Leppihalme aprašomų TD vertimo strategijų požiūriu, tai galėtų būti traktuojama kaip tikrinio daiktavardžio pakeitimas kitu, t. y. TD aliuzija pakeičiama kita verstinio teksto kultūroje egzistuojančia aliuzija.

Be minėtų pavyzdžių, ši teiginį galėtų pagrįsti ir originalaus teksto frazės „strident feminism“ (angl. „strident“ – liet. „čaižus“, Piesarskas 2004: p592) (Fielding 1996: p20) vertimas kaip „siautėjanti feministė“ (Drazdauskienė 1999:

p24). Šios RF aliuzijos vertimą galima būti vertinti kaip aliuzijos pakeitimą verstinio teksto kultūroje egzistuojančia realija. Šis veiksmas paaiškinamas tuo, kad tematinės aliuzijos lygmenyje originaliame tekste vartojamas „feminism“ reiškia organizuotą judėjimą, kuriuo siekiama tam tikroms visuomenės grupėms palankių pokyčių. Be to, originale vartojamas „feminism“ turi abstraktumo prasmę. Todėl šis žodis geriau parodo romane vaizduojamą santykį tarp antrosios ir trečiosios feminizmo bangos, o vertime „siautėjanti feministė“ akcentuoja pavienį asmenį, kurio veiksmai neišvengiamai suponuoją neigiamą daugelio visuomenės segmentų reakciją ir neimplikuoja teorinių virsmų, kuriuos įkūnija romane pateikiamas požiūris į kultūrinius ir socialinius visuomenės procesus.

Kaip aliuzijos formą galima paminėti dažnai romane pasitaikanti palyginimą, kuris vartojamas kaip charakterizavimo priemonė. R. Leppihalme teigia, jog „kai lyginimo objektu pasirenkamos istorinės asmenybės, literatūros, populiarios ar šiuolaikinės kultūros herojai, aliuzijos dažnai įgauna palyginimo formą“ (Leppihalme 1997: p57). Pateikiamas tokio palyginimo pavyzdys:

4 p.m. *Going out to meet Tom for tea. Decided needed to spend more time on appearance like Hollywood stars and have therefore spent ages putting concealer under eyes, blusher on cheeks and defining fading features.*

‘Good God,’ said Tom when I arrived.

‘What?’ I said. ‘What?’

‘Your face. You look like Barbara Cartland.’

(Fielding 1996: p148).

4 valanda popiet. *Eisiu su Tomu arbatos. Nutariau, kad reikia daugiau dėmesio skirti išvaizdai, kaip tai daro Holivudo žvaigždės, todėl ištisas valandas lipdžiau po akimis maskuojamąjį pudrą, tepiau skruostus skaitalais ir stengiausi paryškinti blunkančius bruozus.*

– Dieve mano, -- ištarė Tomas, mane pamatęs.

– Kas? – paklausiau. – Kas yra?

– Tavo veidas. Atrodai kaip Barbara Kartland

(Drazdauskienė 1999: p132).

Pirmiausia reikėtų priminti, kad „Barbara Kartland (1901–2000) yra Anglijos rašytoja, daugiau nei 700 populiarių meilės romanų autorė. Aprašomose meilės istorijose veiksmas nukeliamas į XIX a. 7-ajame dešimtmetyje ji imta vadinti nuo realybės padedančių pabėgti meilės romanų karaliene. Jos kūrinių veikėjai – Anglijos aukštuomenės atstovai, kuriems artimos aristokratinės kultūros manieros ir idealai. Kartland buvo pagarsėjusi savo pomėgiu rožinio šifono rūbams bei juvelyriniams papuošalams (Books and Writers). Be jokios abejonės, šis palyginimas įsilieja į knygoje vyraujančios tematinės aliuzijos rezginį. Palyginimais dažnai išreiškiamos abejonės, siejamos su tapatybės paieškomis, ir taip pristatomi asmenys, į kuriuos norima lygiuotis, arba asmenys, panašūs savo charakteriu. Jie gali būti ir vienodi, ir skirtingi.

Pateiktoje romano ištraukoje toks hiperbolizuotas palyginimas yra ne tik ironiškas, bet ir be galo produktyvus TD aliuzijos interpretacijos atžvilgiu. Kalbant apie naudotą vertimo strategiją, reikia pažymėti, kad vertime daiktavardis standartizuotas pagal lingvistines bei fonologines normas, tačiau nenaudotas joks šios kultūrinės/ literatūrinės informacijos paaiškinimas. Kitaip tariant, laikomasi mini-

malijų pakeitimų strategijos. Čia vertėtų atkreipti dėmesį į K. Landers teiginį, jog kuo didesnis atstumas tarp originalaus ir verstinio teksto kultūrų, tuo daugiau vertėjui teks galvoti apie kultūrų skirtumų sukuriamas atskirties sumažinimą. Landers aptaria išnašų vartojimą kaip kultūrinės informacijos pateikimo galimybę, tačiau pažymi, jog išnašų gausa dažniau siejama su akademiniiais grožinės literatūros vertimo tikslais ir turi neigiamą poveikį *mimetiniam* kūrinio efektui (Landers 2001: p93).

Šios išvalgos padeda įvertinti vertime pasirinktą fonologinės ir gramatinės adaptacijos strategiją. Tačiau studentų apklausa, atlikta atsitiktinės apklausos metodu, parodė, kad tik 11,7 proc. respondentų galėjo pateikti ne visai tikslią informaciją apie Kartland. Todėl galima numanyti, kaip skaitytojo santykis su kultūrine informacija veikia teksto kūrėją bei aliuzijos interpretatorius. Kitas palyginimo kaip charakterio konstravimo atvejis:

When I stumble upon a photograph in the Standard of Darcy and Elizabeth, hideous, dressed as modernday luvvies, draped all over each other in a meadow: she with blonde Sloane hair, and linen trouser suit, he in striped polo neck and leather jacket with Shoestring-style-moustache.

(Fielding 1996: p247)

[...] kai atsiverčiau „Standard“ ir pamačiau nufotografuotus klaidius iki ašarų Darsį su Elizabete, apsirengusius pižoniškais šiuolaikiniais drabužiais, besivoliojančius apsikabinusius kažkokiame pievoje: ji slouniškai nusibalinusi plaukus, su lininiu kostiumu, jis – dryžuotais polo marškinėliais, odiniu švarku ir siaurutėliais ūsiukais.

(Drazdauskienė 1999: p217)

Šiame epizode Bridžita kritiškai vertina aktorių, vaidinančių naujoje Džein Austen romano *Puikybė ir prietarai* ekranizacijoje, išvaizdą. Vertime Austen romano pavadinimas, t. y. TD aliuzija, perteikiamas paliekant originalo reikšmę. Tačiau, kaip teigė H. Fielding, romaną *Bridžitos Džouns dienoraštis* sieja glaudūs intertekstiniai ryšiai su D. Austen romanu *Puikybė ir prietarai*. Šio romano siužetas suteikia struktūrą Fielding romane gvildenamoms problemoms (Weich). Kaip ir *Bridžitos Džouns dienoraščio* pirmtake, romano intrigą sudaro kontroversiškas herojės požiūris į tradicines visuomenės diktuojamas elgesio normas.⁴ Panaudodama taiklias revidavimo strategijas, Fielding „sumodernina“ šią temą: cituojamoje *Bridžitos Džouns dienoraščio* ištraukoje parodoma, kaip pasikeitė ilgus metus moterų istorijos dalimi buvusi karjeros ir šeimos dilema. Akcentuojama, kad karjeros moteris tapo tapatybės realizavimo idealu. Tačiau Bridžitos minčių neapleidžia ir progresyvi Austen romano herojė Elizabetė, sugebėjusi suderinti jos visuomenės sąlygomis gana ryškų saviraiškos laipsnį ir laimingą meilės romano pabaigą. Cituojamoje romano *Bridžitos Džouns dienoraštis* ištraukoje akivaizdu, kad ironija persmelkti Darsio ir Elizabetės charakteriai rodo vertybių transformacijas. Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad eiliniam skaitytojui nelengva susivokti Austen ir Fielding romanų interekstualumo labirinte, o tuo labiau suvokti žodžio „slouniškai“ reikšmę.

Angliškas žodis „Sloanes“ arba „Sloanies“ vartojamas kal-

⁴ Plačiau apie Fielding ir Austen romanų sąsajas žr. Ragaišienė (2006).

bant apie jaunus pasiturinčius žmones, gyvenančius vakarinėje Londono dalyje, prestižiniame kvartale *Sloane Square*. Britų sąmonėje „Sloanes“ įvaizdį įkūnija Princesė Diana, nors vardas duodamas ir vyrams (Encyclopedia Britanica Online). Originalo teksto apibūdinimas, kurį galima vertinti kaip TD aliuziją, išverstas taikant minimalaus pakeitimo strategiją, todėl tampa svetimkūniu verstiniame tekste. Vartojant Venučio terminus, tokią vertimo strategiją būtų galima pavadinti verčiamo teksto kultūrinės informacijos perkėlimu arba svetimžodžio vartojimo strategija (angl. „foreignization“). Šis fonologiškai ir gramatiškai adaptuotas lietuviško žodžio pažymyns atrodo kiek neįprastai. Aliuzijos interpretacijos požiūriu, galime teigti, jog konotacinį kontekstą sudaro žodžio svetimumas, nors kaip aliuzijos vertimo strategija ir charakterizavimo priemonė galbūt būtų efektingesnė Leppihalme ir Landers aprašyta strategija – paaiškinimas, kitaip tariant, originaliame tekste pateiktos informacijos išplėtimas verstiniame tekste arba už teksto ribų (išnašose, įžangoje) (Leppihalme 1997: p27; Landers 2001: p93).

Kita ištrauka iš Fielding romano *Bridžitos Džouns dieno-raštis* vertimo iliustruoja TD aliuzijos modifikavimo vertime atvejį, t. y., remiantis Leppihalme teoriniu modeliu, pakeitimo strategijos panaudojimą, kai vertime aliuzija pakeičiama kita originalo kultūroje arba verstinio teksto kultūroje egzistuojančia aliuzija (Leppihalme 1997: p27):

Sometimes I wonder what I would be like if left to revert to nature [...] Dennis Healey eyebrows [...]

(Fielding 1996: p30)

Kartais pagalvoju, kaip atrodyčiau atsidavusi gamtos valiai – [...] antakiai kaip Brežnevo [...]

(Drazdauskienė 1999: p33)

Remiantis Leppihalme aliuzijų modifikacijų apibrėžtimi, Britų leiboristo, aukšto valdžios pareigūno Denio Healey pavardės pakeitimą Brežnevo pavarde galima pavadinti leksine modifikacija, kuri iš esmės nekeičia aliuzijos funkcijos ir išlaiko panašų interpretacijos spektrą, kuriuo akcentuojamas kūno gamtiškumo sukultūrinimas, siekiant atitikti visuomenės normas. Toks vertėjos R. Drazdauskienės pasirinkimas siejasi su dažnai cituojamu V. Bendžamino teiginiu, jog „vertėjo uždavinys – vertimo kalboje atkurti originalo tekste numatytą efektą, tuomet vertimo kalboje verstinis tekstas sukuria originalo aidą“ (Benjamin 1973: p76).

Išvados

1. Kūrinyje naudojama diskursų įvairovė sudaro intertekstinį kontekstą, kuris gali būti traktuojamas kaip tematinė aliuzija, išreiškiama TD ir RF, interpretuojama mikro- bei makro-lygmenimis.
2. Šiuo požiūriu literatūros kūrinių vertimas yra interpretuojančio vertėjo suvokta skaitytojui perteikiama reikšmių signifikacija. Ši signifikacija neatsiejama nuo kultūrinės informacijos perteikimo ir nuo strategijų, naudojamų šiai informacijai perteikti. Analizuojamame romane dažnai laikomasi minimalaus pakeitimo

strategijos, kuri riboja skaitytojo dalyvavimą teksto reikšmės kūrimo procese.

3. Kultūrinės informacijos kaip intertekstualumo formos transformavimo į verstinį tekstą strategijos lemia aliuzijos verstiniame tekste efektyvumą skaitytojo kaip subjektyvaus teksto recepto atžvilgiu.

Literatūra

1. Allen, G. (2000) *Intertextuality (The New Critical Idiom)*, Routledge, London and New York.
2. Bassnett, S. (1991) *Translation Studies*, Routledge, London and New York.
3. Benjamin, W. (1968/1973) *The Task of the Translator*. Trans. Harry Zohn, *Illuminations*, edited with an introduction by Hanna Arendt, Fontana/Collins, Glasgow.
4. Books and Writers [Retrieved October 14, 2007, from <http://www.kirjasto.sci.fi/bcartlan.htm>]
5. Bush, P. (2001) *Literary Translation Practices. Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, London and New York.
6. Encyclopaedia Britannica Online. [Retrieved October 2, 2007 from <http://www.britannica.com/search?query=Sloane&ct=&searchSubmit.x=10&searchSubmit.y=6>]
7. Faludi, S. (1992) *Backlash: The Undeclared War Against American Women*, Anchor, New York.
8. Fielding, H. (1997/1996) *Bridget Jones's Diary*, Picador, London.
9. Drazdauskienė, vert. iš anglų kalbos. (1999) H. Fielding, *Bridžitos Džouns dieno-raštis*, Rasa, Alma Litera, Vilnius.
10. Gamble, S. Ed. (2004) *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, Routledge, London.
11. House, J. (1989) *Translation Quality Assessment, Readings in Translation Theory*, Oy Finn Lectura Ab, Helsinki.
12. Koenig-W. Ch. (1999) Gérard Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. [Retrieved October 2, 2007 from <http://www.erudit.org/revue/ron/1999/vn13/005838ar.html>]
13. Kristeva, J. (1986) *The Kristeva Reader*, Basil Blackwell, Oxford.
14. Kruopas, J. (ats. red.) (1972) *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. II papildytas leidimas*, Mintis, Vilnius.
15. Landers, C. (2001) *Literary Translation: A Practical Guide, Multilingual Matters*, Clevedon.
16. Leppihalme, R. (1997) *Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions*, Multilingual Matters, Clevedon.
17. Leppihalme, R. (1994) *Translating Allusions: When Minimum Change is not Enough, Target*. 6.2: 177-193.
18. Murfin, R., Ray, S. M. (2003) *The Bedford Glossary of Critical and Literary Terms*, Bedford, Boston.
19. Ostriker, A. (1987) *Stealing the Language: The Emergence of Women's Poetry in America*, Women's Press, London.
20. Piesarskas, B. (2004) *Dvitolis anglų-lietuvių kalbų žodynas. 1, 2 tomai*, Alma litera, Vilnius.
21. Ragaišienė, I. (2006). Representation of Character in Translation: Helen Fielding's Bridget Jones's Diary, *Darbai ir dienos*, 45:171-186, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.
22. Venutti, L. (2001) *Strategies of Translation, Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, London and New York.
23. Weich, D. Helen Fielding Is Not Bridget Jones, June 3, 1999. [Retrieved October 14, 2007, from <http://www.powells.com/authors/fielding.html>]
24. Whelehan, I. (2005) *The Feminist Bestseller: From Sex and the Single Girl to Sex and the City*, Palgrave Macmillan, New York.

Irena Ragaišienė

Intertextuality and Cultural Realia in the Translation of Helen Fielding's *Bridget Jones's Diary* into Lithuanian

Summary

The article focuses on problems related to translation of cultural realia which, in the context of intertextuality, is perceived as allusion endowed with culture-specific meaning. Drawing on Ritva Leppihalme's theoretical model, allusions are categorized as proper name (PN) allusions and key-phrase (KP) allusions. It is highlighted that translation of culture-specific content embedded in these intertextual links presupposes effective choice of translation strategies. Such a theoretical stance points to the significance of translation as intercultural communication which can be achieved by sensitive decoding of textual significations at both micro and macro levels. Yet, it is also stressed that translation strategies presented by Leppihalme are descriptive rather than prescriptive. Examples are provided to illustrate problems of transmitting cultural realia from the source text into the target text with regard to the translation of Helen Fielding's novel *Bridget Jones's Diary* into Lithuanian. The reader's role in the meaning making process is also considered.

Straipsnis įteiktas 2008 01
Parengtas spaudai 2008 10

Apie autore

Irena Ragaišienė, doc. dr., Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Anglų filologijos katedros docentė.

Mokslinės veiklos sritys: literatūros teorija, literatūrinis vertimas, ekokritika, lyčių studijos.

Adresas: Vytauto Didžiojo universitetas, Donelaičio g. 58, 44248 Kaunas.

El. paštas: i.ragaisiene@hmf.vdu.lt

